

Іван Ярмошик
доктор історичних наук,
доцент, завідувач
кафедри спеціальних історичних
наук та правознавства
Житомирського державного
університету імені Івана Франка

ЮРІЙ НЕМИРИЧ — ВИДНИЙ ПРЕДСТАВНИК КОЗАЦЬКОЇ СТАРШИНИ СЕРЕДИНИ XVII СТОЛІТТЯ

Сімнадцяте століття - особливий період в історії України, коли проходили бурхливі процеси відновлення державності, на політичну арену вийшло багато яскравих особистостей, що відіграли помітну роль у суспільному житті країни.

Серед них був і Юрій Немирич. Діяльність Немирича високо оцінювали провідні українські історики. Зокрема, М. Грушевський називав його одним із найвидатніших представників козацької старшини. М. Костомаров, О. Єфименко відзначали його високу освіченість, дипломатичні таланти, вплив на гетьмана І. Виговського. Юрію Немиричу присвячено статті І. Лоського та О. Фотинського. Крім того окремі напрямки діяльності Ю. Немирича згадуються в працях, присвячених розвитку соцініанських ідей на Україні. Однак ці матеріали сьогодні важкодоступні широким колам читачів. Тому є потреба нагадати про життя і діяльність видного представника козацької верхівки середини XVII століття, вихідця з житомирських країв Юрія Немирича.

Походив він із стародавнього шляхетного православного роду, відомого уже наприкінці XIV століття. Його дід Андрій Немирич, воєвода київський, разом з Остапом Дашкевичем в 1514 році брав участь у поході на Москву, який закінчився невдало. А в 1527 році розбили військо татар, що грабувало українські землі. В опису Овруцького замку 1545 року згадується дві городні пана Єсифа Немирича. Батько Немирича Стефан Андрійович, підкоморій Київський, і староста Овруцький мав багаті маєтності в Київському воєводстві:

переважно на території Житомирського та Овруцького повітів. Своїм синам Юрію, Владиславу, Стефану та дочкам Софії, Галшці, Катерині залишив у спадок багато сіл та містечок в нашому краї: Горошки, Білка, Черняхів, Коростень, Олевськ, Хочин, Лугини, Сновидовичі й ін. Значні маєтності отримали вони і на Лівобережній Україні: Кременчук, Кобеляки, Перевалочне та ін.

Це свідчить, що Юрій Немирич був одним з найкрупніших магнатів. Всього йому належало 4807 дворів. Для порівняння: Ієремія Вишневецький володів 7603 дворами, Станіслав Любомирський — 4726, Януш Тишкевич — 2127. Таке значне багатство у поєднанні з природними талантами давало можливість шляхтичу в умовах тодішньої Польщі грати суттєву роль в політичному житті держави.

Однією з характерних рис першої половини XVII століття в Польщі і Україні було захоплення протестантством. Особливого поширення серед шляхти набула його раціоналістична течія антитринітаріанство або соцініанство. Засновником соцініанства був Социн Фауст (1539—1603), італієць за походженням, який змушений був емігрувати до Польщі. Соцініани заперечували догмат Трійці, вимагали віротерпимості та визнання свободи волі, засуджували рабство і кріпосне право. Соцініани турбувались про розвиток особистості, науки. Де появлялась їх община, там засновувались школи, друкарні, лікарні. В. Антонович вважав соцініанство найдемократичнішою релігією того часу.

Родина Юрія Немирича теж сповідувала цей напрям протестантства. Його мати Марфа Войнаровська походила із відомої своїми симпатіями соцініанству сім'ї, тітка Катерина була дружиною відомого покровителя соцініан Павла Сенютн. Батько підтримував антитринітаріїв Київщини. В умовах такого вільнодумства і формувався характер Юрія. Він одержав блискучу, як на той час, освіту. Спочатку навчався в Раківській академії, яка переживала тоді період розквіту. Після закінчення академії в Ракові Немирич разом з групою друзів (Андрієм Вишоватим, Олександром Чапличем, Петром Суходольським

та ін.) в 1631 році відправився за кордон для завершення освіти. Він навчався в кращих університетах Європи — у Лейдені, Оксфорді, Парижі і навчання тривало 4 роки. В 1635 році Юрій Немирич повертається на Україну, він продовжує справу свого батька (помер в 1630 році) і стає покровителем социніан. Його родове помістя містечко Черняхів (в історичних документах не раз зустрічаємо «Немирич на Черняхове Юре») починає відігравати важливу роль у поширенні социніанських ідей на Київщині.

В 1640 році Юрій Немирич одержав важливу посаду Київського підкоморія (урядник суду, що займався розглядом справ про межі земельних володінь). Вона була досить впливова і давала йому можливість підтримувати своїх одновірців. Немирич, часто буваючи послом на сеймах, виступав проти гонінь на антитринітаріїв, які в цей час посилюються з боку католицької церкви та польського уряду. Остаточний удар антитринітаріанству був нанесений в ході Визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. Социніани разом з дворянами інших віросповідань рятувались втечею від наступаючого козацького війська. Козаки не відрізняли їх від маси інших польських або ополячених шляхтичів. Змушений був утікати на Захід і Юрій Немирич, але вже восени 1648 року він повертається в свої маєтки. В цей час, виконуючи доручення Яна Казимира, він познайомився з Богданом Хмельницьким.

В жовтні 1648 року Юрій Немирич, як довірена особа кандидата на польську корону королевича Яна Казимира, прибув до похідного козацького табору під Замостям. Через нього, намагаючись знайти підтримку українських козаків, Ян Казимир засвідчував їм свою прихильність і повідомляв, що інший претендент його брат Кароль — непримиренний ворог повстанців. Як відомо, Богдан Хмельницький підтримав домагання Яна Казимира на польську корону, не став штурмувати Замостя і повернувся з військом на Україну.

Повернувшись у свої маєтки, Юрій Немирич очолив військовий загін шляхти, яка організувалась і виступила проти повстанців на захист своїх володінь. В 1649 році шляхта Київського воєводства, зібравшись на сеймик,

вибрала Немирича керівником шляхетського ополчення проти козаків, а його помістя Горошки (нині село Володарсько-Волинського району) визначила центром військових операцій. В 1652 році київська шляхта просила короля нагородити Немирича, який активно виступив на захист шляхетських маєтків і багато потратив на це своїх коштів. В 1651 — 1655 рр. Ю. Немирич неодноразово вибирався послом на різні сейми, де відстоював інтереси місцевих поміщиків. Коли в 1655 році на Польщу напало шведське військо короля Карла X, Немирич, як і багато інших шляхтичів, перейшов на його бік. Для нього як представника антитринітаріан, проти яких католицьке духовенство організовувало жорстокі гоніння не було мотивів захищати католицьку Польщу. Тому в 1656 році він разом з іншими магнатами (Конецпольським, Вишневецьким) в таборі шведського короля. Однак інтереси шведів теж не були співзвучні з настроями Немирича, і наступного року він переходить на бік Богдана Хмельницького, який в той час був союзником шведського короля. Є свідчення ніжинського протопопа Максима Филімоновича про те, що Немирич вступив на козацьку службу тижнів за два-три до смерті Богдана Хмельницького (помер 27 червня 1657 року).

Пізніше діяльність Юрія Немирича стала досить помітною і стривожила московський уряд, оскільки він не приймав присяги на вірність російському царю. Уряд звернувся до козацьких послів з запитом «Кто у них в войску лютор Юрий Немирич и для чего гетман подавал ему города Кременчук, Перевалочно, Кобеляки, Блски, Санжаров... и посланцы говорили есть-де у них в войску лютор Юрий Немирич, а пришел в войско еще при небожчике при прежнем гетмане Богдане Хмельниц-ком, а нынешний гетман ему тех городов не даывал», На це послідувала вказівка «гетьману того лютора в войску не держать... и Говорить, чтобы он его из войска выслал».

Безперечно, плідна діяльність Юрія Немирича відноситься до часів гетьмана І. Виговського. З переходом на сторону українського війська Немирич прийняв православну віру. Крім того, в 1658 році опублікував відозву до польських сочиніан, де закликав їх повернутись в лоно православної церкви,

поєднатись з вільним козацьким народом і стати добрими громадянами Великого Князівства Руського.

З Іваном Виговським Немирич був давно знайомий. Адже Вигів — помістя Виговських, дароване їм в 1554 році королем Сигізмундом, межувало з маєтками Немирича. Історичні документи засвідчили навіть їх спір через село Лугини, що належало до володінь Немирича.

Роль Юрія Немирича в період гетьманства Виговського була значимою. Вона зумовлювалась як дипломатичними талантами, так і військовою допомогою. Оскільки Виговський, не маючи надійної опори серед козаків, змушений був певною мірою спиратись на наймані війська. Немирич командував Ніжинським та Чернігівським полками, які розташовувались в небезпечній для гетьмана лівобережній Україні, стримували антигетьманські виступи місцевого населення, невдоволеного політикою Виговського. Крім того, Немирич, виходець з Київщини, мав значний вплив на місцеву шляхту. Важливу роль мала і його дипломатична діяльність. Його вважають основним автором Гадяцького договору. На допиті в Москві Юрій та Ілля Виговські називали Гадяцькі статі «договором Немирича». Галицький договір був наслідком тих процесів, які розгорнулись в Україні після Переяславської угоди з Росією 1654 року та після смерті Б. Хмельницького. Вже Б. Хмельницький не був вдоволений укладеною угодою і вів пошук нових союзників, зокрема, в особі Шведського короля Карла X і семиградського князя Юрія Ракоція. Не підтримала цієї угоди і значна частина козацької старшини.

Крім того, її Україні відбуваються бурхливі процеси майнової диференціації. Населення розділилось на посполитих (селян), що повернулись до землеробських занять, та козаків (військовий стан). В середовищі козаків теж виникло два прошарки: простих козаків, яких аристократія називала козацькою черню, та значних, тобто старшину з багатих козаків і шляхтичів, що пристали до козацтва. До цієї групи належали освічені інтелігентні люди козацького середовища, вище православне духовенство і багаті міщани. їх політичним ідеалом було збереження і розвиток автономії краю, для цього

визнавалась необхідність об'єднання України з Польщею на федеративних правах зі збереженням повного внутрішнього самоуправління і цілковитої рівноправності з іншими землями Речі Посполитої. Для їх поглядів характерними були симпатії до польських шляхетських порядків і бажання, всупереч волі народу, утворити в Україні стан шляхти за зразком польського З усіма його правами та привілеями. Найбільш відомим представником цієї групи і Пуп Юрій Немирич. Ще під час навчання в Голландії, Франції, Англії він перейняв тамтешні республіканські погляди, виробив ідеал федеративного союзу республік і бажав застосувати його до свого краю. Не і знайшло відображення в пунктах Гадяцького договору Переговори з Польщею розпочались в 1657 році. Головними діячами при цьому буди — Немирич зі сторони України та Казимир Беншовський з боку Польщі. К. Беншовський довгий час жив па Україні, розумів козаків і доклав багато зусиль для успішного ведення переговорів.

Гадяцький договір передбачав перебудову Речі Посполитої в федерацію трьох самостійних держав: Польщі, Литви й України. Україна в межах Київського, Чернігівського й Брацлавського воєводств стає вільною державою під назвою Великого Князівства Руського. Найвища законодавча влада належала національним зборам депутатів від усіх земель Великого Князівства Руського. Виконавча влада належала гетьманові, якого вибирали довічно. Велике Князівство Руське мало власний судовий трибунал з діловодством українською мовою, власні фінанси, свою монету й армію. Унія скасовувалась, православна віра зрівнена в правах з католицькою. В Україні мали бути засновані два університети, дозволялось організувати Колегії, гімназії з латинською та грецькою мовами навчання, школи, друкарні в міру потреби. Проголошувалась повна свобода друку, слова. Договір був підписаний 16 вересня 1658 року в м. Гадячі і повинен був бути ратифікований сеймом, що скликався в червні 1659 р. в Варшаві.

Виговський відправив на цей сейм значну делегацію козаків на чолі з Ю. Немиричем. Немирич виступив у сеймовій палаті з промовою перед

королем і сенатом, яка із захопленням була зустрінута в сеймі. Однак, коли сенатори ознайомились з умовами Гадяцького договору, на основі якого здійснювалось об'єднання України та Польщі, радість змінилась обуренням. Консервативні члени сейму відмовлялись прийняти ці умови. Справу залагодив Казимир Беньовський. Запропонував компроміс: оскільки Польща перебуває в тяжкому стані через війну зі шведами, погодинні, на Гадяцькі умови, а потім все повернути по-старому. Розрахунок Беньовського був на те, щоб надати козакам номінальні визнання їх прав, а після того нехай самі їх захищають. На пропозицію Беньовського король і сенатори дали урочисту клятву Галицькій угоді. На клопотання І. Виговського король видав Немиричу привілей на посаду канцлера Великого Князівства Руського.

Та Гадяцький договір виражав інтереси лише частини козацької старшини пропольської орієнтації. Заклучивши його і розраховуючи на татарську і польську допомогу, Виговський вирішив остаточно розірвати зв'язки з Москвою. Військові дії проти московських військ точились з серпня 1658 року, коли війська Данила Виговського намагались вибити із Києва гарнізон воєводи Шереметьєва, та основна битва відбулась 8 липня 1659 року рід Конотопом, коли І. Виговський розгромив російські війська під проводом князів Трубецького, Ромадановського й Пожарського. Активним учасником Конотопської битви був і Юрій Немирич.

Та І. Виговський не зміг скористатись результатами своєї перемоги. Проти нього виступила опозиція, невдоволена діями гетьмани та статтями Гадяцького договору. Прихильник Москви протопоп Ніжинський Максим Филімонов почав підбурювати народ проти Виговського. До нього пристав Василь Золотаренко, що мріяв сам зробитись гетьманом, та Тиміш Цецюра, що теж підтримував тісні зв'язки з московськими воєводами. Цецюра послав своїх козаків до Ніжина і ті 1 вересня зненацька напали па затягових жовнірів Немирича і розбили їх загін. Сам Немирич спробував втікати, але був схоплений під с. Свидовець і страчений. Політика Виговського, який не знайшов народної підтримки, зазнала краху.

Юрій Немирич був типовим представником української шляхти того часу. Вся його діяльність була спрямована на захист інтересів заможних землевласників і не враховувала інтересів широких народних мас. Народ не зрозумів устремлінь козацької верхівки і його діяльність, зокрема проект Великого Князівства Руського, що знайшов вираження в Галицькому договорі, не мав практичних результатів.

Відсутність єдності в суспільстві, неузгодженість дій козацької старшини, коли в умовах надлишку демократії кожен з них тягнувся до гетьманської булави, нехтуючи інтересами держави, були вдало використані московським урядом. Результати державотворчої діяльності Б. Хмельницького та І. Виговського були зведені нанівець. В історії України починався етап, пізніше названий «Руїною».